

Živa Humer, Metka Kuhar

Domače in skrbstveno delo ter odnosi med spoloma: stare zgodbe v novih preoblekah?

POVZETEK: Članek problematizira domače in skrbstveno delo v zasebni sferi kot področje neenakosti med spoloma tako v Sloveniji kot Evropski uniji. Avtorici izhajata iz izraze neenakosti med spoloma pri delitvi domačega in skrbstvenega dela v Sloveniji, ki obstaja kljub večdesetletni zgodovini participacije žensk v javni sferi. Osredotočata se na percepiranje odgovornosti za domače in skrbstveno delo, doživljanje napetosti in konfliktov, ki nastajajo med partnerjema zaradi delitve dela, ter na strategije, ki jih pari uporabljajo za izogibanje napetosti in konfliktom oz. njihovo reševanje.

KLJUČNE BESEDE: domače in skrbstveno delo, spol, družina, konflikti

1 Uvod

Spremembe glede položaja spolov so v zahodnih družbah v zadnjih nekaj desetletjih intenzivne in raznolike; odvijajo se tako v zasebnosti vsakdanjega življenja posameznic in posameznikov kot tudi v javni sferi, predvsem na področju politik, izobraževanja in zaposlovanja. Med največje spremembe v evropskem merilu, povezane s spolnimi vlogami, lahko v zadnjih nekaj desetletjih gotovo uvrstimo trend postopnega naraščanja zaposlovanja žensk. Toda v Sloveniji ta trend ni novost, saj imamo več kot 60-letno zgodovino zaposlovanja žensk za polni delovni čas (Jogan 2004). V državah Evropske unije je bilo tako leta 2005 v povprečju zaposlenih 70,8 % moških in 56,0 % žensk, medtem ko je bilo v Sloveniji zaposlenih 70,4 % moških in 61,3 % žensk (Eurostat 2008).

Strukturne spremembe na področju plačanega dela gredo za oba spola v smeri intenzifikacije dela in delovnih pogojev, zlasti fleksibilnih in manj trajnih oblik zaposlitve. T. i. podzaposlenost mladih (delo s prekinitvami (občasno delo), delo s krajšim delovnim časom, začasno delo, delo za nizko plačo po lokalnih standardih) postaja globalen pojav, kar gre pripisati predvsem splošnim pogojem (vse bolj globaliziranega) trga dela (Roberts 2009: 196). Iz težnje po zagotovitvi čim boljših začetnih pogojev za vstop na trg dela ali zaradi prelaganja težavnega iskanja zaposlitve je izobraženost mladih, predvsem žensk, vse višja. Še več: ženske kot socialna skupina v Evropi celo presegajo izobraženost moških. V Sloveniji je bil odstotek žensk med študirajočimi

rahlo višji od polovice že pred tranzicijo. Leta 2005 je bil v Sloveniji odstotek študirajočih žensk od odstotka študirajočih moških višji za približno 18 %, medtem ko je bil leta 2006 v vsej Evropski uniji odstotek žensk v povprečju višji za 23 % (leta 1998 pa je razlika v EU znašala »samo« 12 %) (Comission of the European Communities 2009).

Na področju zasebnosti prihaja od 1950. let naprej do intenziviranja in širitve trendov, kot so: individualizacija življenjskih izbir (Beck in Beck-Gernsheim 2002), pluralizacija družinskih oblik in družinskega življenja, »novo očetovstvo«, protektivno in odgovorno starševstvo (Ule in Kuhar 2003; Švab 2006; Zaviršek 2009). Skratka, prihaja do trendov, ki načeloma dajejo večji poudarek osebni avtonomiji in izbiri. Toda izbira je vedno del določenega družbenega konteksta, v katerem so posameznice in posamezniki v vsakdanjem življenju vključeni v moralne in odnosne zavezanosti. Konkretno to pomeni, da so v vsakdanjih situacijah »spolno obeležene moralne racionalnosti« tiste, ki vplivajo na »prave odločitve v danih situacijah«, npr. pri usklajevanju poklicnih in družinskih obveznosti ter skrbi za otroke (Duncan 2003: 11–12).

Na področju politik, če se omejuje le na družinsko politiko in politiko enakosti spolov, je v koraku z naštetimi spremembami zaznati večji poudarek na vlogi moških v družinskem življenju, kar se kaže zgolj oz. bolj ali manj z različnimi shemami starševskega in očetovskega dopusta. Njihov namen je doseganje večje vključenosti moških v družinsko življenje, zlasti v skrb za otroka, vendar večjih sprememb v distribuciji domačega in skrbstvenega dela med spoloma zaradi uvedbe očetovskega dopusta ni pričakovati. Delitev domačega in skrbstvenega dela ostaja po očetovskem dopustu ustaljeno asimetrična in se asimetrično nadaljuje tudi, ko se ženske po končanem porodniškem dopustu ter dopustu za nego in varstvo otroka vrnejo nazaj na trg dela (Rener in dr. 2005; 2008). Očetovski dopust je prekretek, da bi imel večji vpliv na delitev domačega in skrbstvenega dela.

Na tradicionalno delitev vlog v slovenskih družinah različne raziskave opozarjajo že od sedemdesetih let 20. stoletja. Na primer M. Ule je leta 1977 z raziskavo na reprezentativnem vzorcu za Slovenijo ugotovila, da je razporeditev vlog v družinski skupnosti precej tradicionalna: ženske so bile v veliki meri nosilke gospodinjskih opravil (razen manjših popravil v hiši); v vzgojo otrok so se sicer vključevali tudi moški, vendar predvsem pri prijetnejših opravilih, kot so sprehodi in igranje; odločanje o vsakdanjih in tudi pomembnejših rečeh je bilo razporejeno med oba oz. vse družinske člane in članice (Ule 1977). Tako tradicionalno razdelitev opravil so potrdile tudi kasnejše raziskave v Sloveniji (npr. Ule in dr. 2003; Rener in dr. 2006; Sedmak in Medarič 2007), nedavno pa tudi Eurostatova raziskava (Eurostat 2008), ki je pokazala še, da Slovenke (in Litvanke) primerjalno z drugimi Evropejkami delajo največ ur dnevno in imajo najmanj prostega časa (Eurostat 2008). Eurostatova raziskava je opozorila, da v 75–80 % primerov ženske same opravijo večino gospodinjskega dela in skrbijo za otroke. Zanimivo je, da se tradicionalna delitev domačega dela med partnerjema ohranja tudi pri brezposelnosti moških in zaposlenosti žensk (Jamieson 1998; Robertson 1996: 89).

Neenaka obremenitev (polno zaposlenih) žensk v primerjavi z moškimi ne vpliva zgolj na večjo ali manjšo kakovost njihovega življenja, temveč tudi na nižanje rodnosti

(Černič - Istenič 1997; 1998). Raziskave namreč kažejo, da delitev dela med partnerjema neposredno vpliva na odločitev za drugega otroka (Olah 2003). Pri nas sta Černigoj Sadar in Kanjuo Mrčela (2007) opozorili, da na odločitev za prvega in nadaljnega otroka pomembno vpliva zadovoljstvo z usklajevanjem plačanega dela in družinskega življenja. Ule in Kuhar (2008) pa sta poudarili pomen enakopravnosti med partnerjema in celo dojemanje enakopravnosti med spoloma *per se* kot dejavnika, ki spodbuja oz. zavira že odločitev za prvega otroka. Njuna kvalitativna raziskava je pokazala, da večina mladih žensk ne želi in ne namerava posnemati materinskega modela dvojno zaposlenih žensk, poleg tega pa večinoma pričakujejo, da si s partnerjem razdelita vsa gospodinjska opravila (prim. Beck in Beck-Gernsheim 2002). Kljub temu da podatki po drugi strani opozarjajo na vzpostavitev ali povečanje asimetrije po rojstvu prvega otroka (Ule in dr. 2003), je videti, da mlade ženske ne sprejemajo več slovenske tradicije dvojno obremenjenih žensk.

Namen pričujočega članka je ugotoviti, kako partnerji in partnerke v Sloveniji zaznavajo odgovornost za domače in skrbstveno delo, pravičnost porazdelitve tega dela ter (morebitne) napetosti in konflikte zaradi neenake delitve. Članek prinaša tudi pregled strategij, ki jih pari uporabljajo za reševanje napetosti in konfliktov oz. izogibanje le-tem. Ugotovitve temeljijo na izsledkih dveh raziskav: raziskave Slovensko javno mnenje 2003/2 (Mednarodna raziskava o družini in narodni identiteti; v nadaljevanju SJM 2003/2) – zadnje dostopne kvantitativne študije, ki je razmeroma obsežno pokrila tematiko delitve dela med spoloma,¹ in kvalitativne študije 60 intervjujev s ključnimi akterji in akterkami domačega in skrbstvenega dela v zasebnosti.² V kvalitativni raziskavi je sodelovalo 36 staršev s predšolskimi otroki, med njimi 20 žensk in 16 moških večinoma srednjega sloja in s povprečno starostjo 31,2 leta, 12 starih staršev, ki dnevno

1. SJM 2003/2 je poleg vprašanja o delitvi posameznih opravil vključila vprašanja o percepciji pravičnosti obstoječe delitve in pogostosti konfliktov v zvezi z delitvijo opravil. Za namen članka sva analizirali podatke podzorca respondentov, starih med 18 in 55 let, z vsaj enim otrokom, ki živijo v partnerski zvezi. Najin podzorec obsega 401 enoto. Sicer so podatki raziskav Slovenskega javnega mnenja reprezentativni glede pomembnih socialno-demografskih spremenljivk, kot so spol, starost, regionalna zastopanost, izobrazba itd.
2. Doktorska disertacija: Ž. Humer z naslovom *Etika skrbi, spol in družina: procesi relokacije skrbi med zasebno in javno sfero* (2009). Intervjuji so bili izvedeni med januarjem in junijem 2008. Imena intervjuvanih ter imena krajev in družinskih članic in članov, ki jih intervjuvane osebe navajajo, so zaradi zagotavljanja anonimnosti intervjuvanih spremenjena. Povprečna starost intervjuvanih staršev je bila 31,2 leta. 34 staršev je bilo v času intervjuja zaposlenih, dve osebi pa sta bili brezposelni, obe ženski. Po izobrazbi prevladujejo starši s končano visoko šolo, fakulteto ali akademijo, ki jih je 15, sledi osem intervjuvanih s končano 4-letno srednjo šolo in pet intervjuvanih s končano 2- ali 3-letno strokovno šolo. Tako višjo 2- ali 3-letno šolo kot magisterij ali doktorat znanosti imajo po tri intervjuvane osebe. Ena oseba je zaključila osnovno šolo, ena pa ima nedokončano osnovno šolo. Slabi dve tretjini intervjuvanih staršev (21 oseb), natančneje 58,3 %, zasluži med 600 in 1200 evrov na mesec, medtem ko 11,1 % (4 intervjuvane osebe) intervjuvanih zasluži manj kot 600 evrov mesečno (izmed teh so tri intervjuvane osebe, katerih prihodki so nižji od 400 evrov). Povprečno število družinskih članov in članic, ki živijo v skupnem gospodinjstvu, je 3,45, pri čemer največje gospodinjstvo šteje šest oseb (partnerja, starši enega od partnerjev

ali občasno varujejo vnuke, ter 11 varuš in 1 varuh otrok, ki opravljajo plačano otroško varstvo. V članku je poudarek na intervjujih s starši predšolskih otrok.

Koncept domače in skrbstveno delo uporablja skladno z razlikovanjem med koncepti gospodinjsko, družinsko in domače delo (Renner 2000: 285).³ Domače delo je širši pojem, obsega širši vidik zasebnosti in neplačanega dela v zasebnosti kot pojmovanju gospodinjskega in družinskega dela (prav tam). Predstavlja številčni nabor pogosto medsebojno povezanih aktivnosti, ki omogočajo in zagotavljajo »vsakodnevno funkcioniranje družine« (Hrženjak in Humer 2009: 181). Domače in skrbstveno delo vključuje gospodinjska opravila, ki »zagotavljajo materialno preživetje in obnavljanje delovne sile« (Renner 2000: 285), vzdrževalna in tehnična dela, finančna in upravna dela (npr. plačevanje računov), potrošniško delo (kot je nakupovanje), skrb, nego in vzgojo otrok, emotivno in odnosno delo, sorodniško delo, negovalno delo ipd. (Delphy in Leonard 1992; Finch in Mason 1993; Švab 2001).

V nadaljevanju se najprej podrobno ukvarjava s tematizacijo porabe časa za domača in skrbstvena opravila glede na spol, kjer poleg količine časa izpostavlja predvsem odgovornost za to, da je posamezno delo opravljeno. V tem delu se osredotočava tudi na zaznavo pravičnosti obstoječe delitve dela. Nadaljujeva s predstavitvijo pogostosti konfliktov in z obravnavo konfliktnih situacij, ki nastajajo zaradi neenake delitve domačega in skrbstvenega dela med partnerjema. Navajava še različne načine reševanja teh konfliktov oz. izogibanja konfliktom. Zaključiva z razpravo o dejavnikih, ki so prispevali k dejstvu, da v Sloveniji kljub večdesetletni zgodovini zaposlenosti žensk za polni delovni čas ni prišlo tudi do večje delitve dela med spoloma v zasebni sferi.

2 Poraba časa in odgovornost za domače in skrbstveno delo po spolu

Kot že omenjeno, so razlike med spoloma pri delitvi domačega dela tako v količini opravljenega dela kot v vsebini del. Ker že obstaja veliko študij o tem, kdo dela kaj v gospodinjstvu in koliko časa za to porabi ter kako poteka delitev domačega dela med partnerjema, najprej zgolj na kratko predstavlja rezultate slovenskega vzorca raziskave SJM 2003/2, izračunanega za starostno skupino 18–55 let, ki so bili v času izvedbe ankete v partnerski zvezi in so imeli vsaj enega svojega otroka.

Tudi ti rezultati kažejo, da so opravila, ki so bila tradicionalno zelo vezana predvsem na ženske, še vedno pretežno v njihovi domeni. Ženske v bistveno večji meri kot moški

in dva otroka). Dve tretjini intervjuvanih živi v klasični dvostarševski družini, pri čemer bi jih lahko vsaj osem izmed njih uvrstili tudi v razpršeno reorganizirano družino. Slednji živijo na različnih lokacijah, vendar so izjemno povezani med seboj, zlasti v nujenju pomoči pri varstvu otrok, finančni ter drugi materialni pomoči in podpori.

3. Domače in skrbstveno delo lahko potekata sočasno in se med seboj pogosto prepletata, pri čemer pa cilj poimenovanja ni v iskanju razlik in podobnosti med domačim in skrbstvenim delom, temveč v tem, da se čim bolj celostno zajame vsebina del, ki potekajo doma in predstavljajo reproduktivno delo. Skladno s to opredelitvijo v članku uporabljava tudi pojem gospodinjsko delo, zlasti pri analizi in interpretaciji podatkov iz SJM 2003/2.

opravljajo naslednja opravila: pranje perila (v več kot 90 % so vedno ali običajno ženske tiste, ki opravijo to opravilo), pospravljanje in čiščenje po hiši (v več kot 60 % to vedno ali običajno počnejo ženske, pri približno tretjini parov to počneta oba enako) ali stanovanju, pripravljanje hrane in kuhanje (pri dveh tretjinah parov to vedno ali običajno počnejo ženske, v približno četrtini to počneta oba enako) – pri teh opravilih so izjemno redko izključno moški tisti, ki največkrat opravijo posamezno opravilo (in tudi če ga opravljajo, ni nujno, da so zanj *odgovorni*⁴). Moški pogosteje kot ženske opravljajo manjša popravila v hiši (v približno treh četrtinah primerov). Skrb za bolne družinske člane in nakupovanje hrane je pri približno polovici parov delo, ki si ga partnerja delita, pri preostali polovici parov pa obe opravili večinoma opravljajo ženske.

Zanimivo je, da se ocene žensk, v kolikšni meri same opravljajo posamezna dela, v kolikšni meri pa jih opravlja partner, razlikujejo od ocen moških. Če vzamemo za merilo ocene moških, je videti, da ženske rahlo precenjujejo svoj vložek; če pa za merilo vzamemo ocene žensk, se zdi, da moški navajajo deleže, ki so nekoliko višji od dejanskih.

Pri tem vprašanju se kažejo statistično značilne razlike glede izobrazbene ravni ($p < 0,01$). Višje izobraženi so za večino opravil bistveno pogosteje navajali, da oba partnerja v enaki meri opravljata posamezna opravila. Zanimiva je ugotovitev, da večino družinskih opravil opravljata partnerja sama, brez zunanje pomoči. Za nobeno opravilo ni več kot 5 % anketiranih izjavilo, da bi ga opravljal nekdo drug, pri čemer so najemnice plačane gospodinjske pomoči bolj ali manj izobražene ženske višjega in srednjega sloja, kot ugotavljata tudi Hrženjak (2007) in Šadl (2006).⁵

O neenaki delitvi opravil med spoloma priča tudi v isti raziskavi naveden podatek o številu ur, porabljenih za gospodinjsko delo na teden. Pri seštevanju števila ur anketirani niso upoštevali časa, ki ga posvečajo skrbi za otroke. Pri oceni porabljenih ur je prav tako prišlo do rahlih razhajanj v odgovorih moških in žensk. Moški med 18 in 55 leti, ki imajo vsaj enega otroka, po svoji oceni za gospodinjstvo v povprečju porabijo 8 ur na teden, ženske pa po njihovi oceni dobrih 21. Po oceni žensk moški za gospodinjsko delo v povprečju porabijo 7 ur tedensko, ženske pa 21. Poraba časa za gospodinjstvo je povezana s stopnjo izobrazbe anketirank ($p < 0,01$), ne pa tudi anketirancev. Višje izobražene ženske za gospodinjstvo v povprečju porabijo precej manj ur od nižje izobraženih ($p < 0,01$).

Če so podatki o razlikah v količini in vsebini opravljenega domačega dela pomemben vir pri obravnavi poteka relokacije skrbstvenega dela med spoloma, pa statistični

4. Anketa SJM 2003/2 ne prinaša podatka o odgovornosti za posamezno opravilo.

5. Tako nizek zadnji odstotek namiguje, da je plačana gospodinjska pomoč nekaj, kar se skriva, ker poteka na črno. Tudi pri reprezentativni telefonski anketi v raziskavi, ki je leta 2009 potekala v okviru temeljnega projekta Neformalno reproduktivno delo – trendi v Sloveniji in EU, se je pokazalo, da je le približno 5 % slovenskih gospodinjstev uporabljalo to storitev, od tega 81 % za gospodinjska dela in čiščenje, 10 % za varstvo otrok in 23 % za oskrbo ostarelih (Hrženjak 2010: 162–163). Neformalne ocene pogostosti uporabe te pomoči so precej višje. Ker sta po zakonu za delo na črno kaznovani obe strani, se zdi, da anketirani raje ne povedo po resnici.

podatki ne vključujejo odgovornosti do domačega dela. Čas, ki ga nekdo porabi za določeno domače opravilo, sam po sebi ne pomeni nujno odgovornosti za opravljeno delo. Količina časa, ki ga moški porabijo za domača opravila, je lahko zgolj rezultat prošnje ali zahteve partnerk, da opravijo določeno opravilo (van Dongen in dr. 1995). Zato je nujno proučevati odnos in odgovornost za tako delo, ne pa zgolj neposrednega vključevanja moških v domača in skrbstvena opravila. Skratka, moški največkrat sodelujejo kot pomočniki, pri čemer ne percepirajo odgovornosti za domače in skrbstveno delo. Na ta način se ohranjata vloga in odgovornost ženske kot skrbnice doma (Duncan 2003; Rener in dr. 2008); gospodinjenje ostaja ekskluzivno ženska domena in integralni del materinstva.

Ko grem v službo, naročim možu, prosim na nek način, da obesi perilo, če je perilo oprano. Za skuhat ga ne prosim, skuha si že sam, ampak tako, da rečem »dej, fajn bi bilo, če boš imel čas, če boš posesal«, v tem smislu, malo se je pa že navadil ... Malo se je že navadil, ker sem bila včasih huda, ko sem prišla domov, da je bil raztur, in mu povedala, da ko on pride iz službe, ni džumbus, ni raztur, da je urejeno, in da prosim, da je fer in da je urejeno tudi takrat, ko jaz pridem (Nataša, 31 let).

Intervjuvanke so izražale tudi stalno protislovje med zavedanjem prevelikega lastnega angažmaja in nadzorom nad potekom dogodkov ter nujnostjo oz. željo, da bi več dela in odgovornosti prepustile partnerjem, s tem da bi se odrekle nadzoru nad domačim in skrbstvenim delom. Prevladujoča delitev dela se pogosto upravičuje z žensko večšostjo in hitrostjo opravljanja domačih del. Številne intervjuvanke so navajale, da je hitreje, če delo opravijo same, brez koordinacije in usklajevanja s partnerjem.

To, da bi mi ne bilo treba toliko razmišljati, da bi tudi on kaj organiziral, utrujena sem od te organizacije. Malo se zavedam, da sem veliko sama kriva, ker mu mogoče ne dam možnosti, da sam izpelje do konca. Že prej izgubim živce, ker nimam časa preko dneva, tedna in meseca, da se ustavim pri stvareh in dam možnost, ker ne more biti kar naenkrat super. Tako mi zmanjkuje časa. Vem, da sem sama kriva, če se kdaj spričkava. Vzame mi manj energije in časa, če sama naredim, kot pa da razlagam in čakam (Andreja, 31).

Potreba po večji vključenosti moških je bilo redko izražena, in še ta, kot ponazarja spodnji citat, odraža predvsem večji količinski angažma. Razmišljanje Roka (31) o tem, da bi se bolj aktivno vključil v opravljanje domačih del, temelji na prevpraševanju refleksije lastne želje oz. želje po zadovoljevanju partnerkinih pričakovanj glede enake delitve domačega dela. Njegov angažma v neplačanem domačem in skrbstvenem delu ni vezan na plačano delo, kot pojasnjuje, vendar deluje v funkciji opravičila za to, da se ne vključuje v bolj aktivno opravljanje domačih del.

Ja, spremenil bi mogoče to, da bi jaz še kakšno stvar več naredil. Samo zato, ker sem se pač že razvadil, je potem težko rit premaknit na boljše. Ali pa jaz nočem. Zmeraj se zgovarjam na to, da sem utrujen od dela, pa potem pride kakšen teden, ko jaz nisem čisto nič utrujen, pa lahko vse normalno naredim (Rok, 31).

3 (Ne)konfliktnost asimetrične delitve domačega in skrbstvenega dela

Domače delo je potencialni vir napetosti in konfliktov med partnerjema, saj ženske niso več pripravljene sprejeti neenake delitve domačega in skrbstvenega dela kot samoumevne (Beck in Beck-Gernsheim 2002). Pričakovanja mladih žensk o enakosti in pravičnosti med moškimi in ženskami so večja v primerjavi s prejšnjimi generacijami, saj je plačano delo postalo del življenjskih projektov žensk, obenem pa so ponotranjile vrednote neodvisnosti in avtonomije (prav tam). »Zavlačevana revolucija« (Hochschild 1997), ki označuje časovno nesovpadanje množičnega vstopanja žensk na trg dela z vstopom moških v družinsko življenje (ki še vedno poteka), vključuje tudi večja pričakovanja žensk glede enakosti v zasebni sferi. Hochschild (1997) je pokazala, da lahko pomanjkanje moškega deleža v domačem delu celo destabilizira zakonsko zvezo oz. partnerski odnos. Razočaranje žensk zaradi nedelitve dela s partnerji in željo po njihovi večji aktivni vključitvi povzroča konflikte, pri čemer Jamieson (1998: 148) jedro nezadovoljstva prepoznava v pomanjkanju čustvene bližine. Zlasti z zaposlenostjo žensk se pričakovanja o enakosti v sferi doma, predvsem pri domačih in skrbstvenih opravilih, povečajo.

Področje domačega dela je lahko vir konfliktov tudi zaradi različnih percepcij žensk in moških o tem, kaj kdo dela in kako dela – na primer zaradi različnih higienskih standardov, različnih načinov opravljanja določenega opravila in, ne nazadnje, zaradi izrazito neenakega deleža opravljenega domačega in skrbstvenega dela med partnerjema. Omenjene neenakosti lahko razumemo v kontekstu nezadovoljstva v odnosih. Namreč, neenaka delitev domačega in skrbstvenega dela predstavlja za mlajše ženske pomemben del zadovoljstva z odnosom. Diskreditacija enake delitve domačega dela je – predvsem ob pomanjkanju čustvene bližine – več kot le konflikt o tem, kaj kdo dela in koliko dela, temveč gre za vprašanje identitete, kot pravita Beck in Beck-Gernsheim (2002).

In kako je s konfliktnostjo zaradi neenakih domačih obremenitev v Sloveniji? Kljub izraženemu nezadovoljstvu žensk s pravičnostjo delitve dela in soglašanjem z mnenjem, da bi se moški morali bolj angažirati v gospodinjstvu in pri skrbi za otroke, rezultati na izbranem podzorcju kažejo, da do nesoglasij o delitvi dela v gospodinjstvu ne prihaja ravno pogosto. Na vprašanje v SJM 2003/2, kako pogosti so ti konflikti, približno dve tretjini vprašanih odgovarja, da nikoli ali občasno, medtem ko jih dobra četrtina priznava, da do konfliktov prihaja. Po izjavah žensk do takih nesoglasij prihaja nekajkrat tedensko pri dobrih 7 % anketiranih, nekajkrat mesečno pri dobri desetini, nekajkrat letno pri dobri šestini, manj pogosto od naštetega pri dobri tretjini. Pri dobri četrtini parov po ženskih izjavah do takih nesoglasij sploh ne prihaja. Po ocenah moških so konflikti o delitvi dela statistično značilno (nekoliko) redkejši kot po navedbah žensk. Izobrazba se ni izkazala kot dejavnik razlikovanja podzorca ($p > 0,01$).

Na minimaliziranje področja in konfliktnosti kažejo tudi podatki o zaznavi pravičnosti obstoječe delitve dela iz raziskave SJM 2003/2, izračunani na vzorcu partnerjev v partnerski zvezi, starih od 18 do 55 let, ki imata vsaj enega otroka. Dobra četrtina anketiranih žensk iz podzorca meni, da opravi veliko večji delež gospodinjskega dela,

kot se jim zdi primerno, slaba četrtnina pa malo večji delež, kot se jim zdi primerno. Ta podatek seveda ne govori o tem, da je količina dela, ki ga te ženske opravljajo, tudi dejansko pravična. Štiri desetine se jih strinja s trditvijo, da opravljajo tolikšen delež, kot se jim zdi primerno. Glede na podatke o neenakomerni obremenjenosti spolov gre prej za ponotranjenje neenakopravnosti in nereflektirano pristajanje na vlogo gospodinje, neredko na račun lastne poklicne in prostčasne afirmacije. Zelo zgovoren je rezultat, da se polovica moških iz analiziranega podvzorca strinja, da opravijo nekaj manjši ali veliko manjši delež gospodinjkega dela, kot se jim zdi primerno. Ob štirih desetinah moških, ki ocenjujejo, da opravljajo pravičen delež gospodinjkega dela, pa skupaj osem odstotkov moških meni, da opravijo malo ali veliko večji delež gospodinjkega dela, kot se jim zdi primerno. Rezultati SJM 2003/2 na izbranem podvzorcu še kažejo, da se dve tretjini žensk in polovica moških strinja, da bi moški morali opravljati več gospodinjkih del, kot jih opravljajo sedaj. Kar 70 % moških in tri četrtine žensk meni, da bi moški morali več časa posvetiti skrbi za otroke.

Kvalitativna študija (Humer 2009) je dala globlji vpogled v dojetanje in pojavnost konfliktov. Pokazala je, da se konflikti, napetosti in nesoglasja med partnerjema zaradi domačega dela pojavljajo neredko, čeprav je večina intervjuvanih na začetku intervjuja zatrjevala, da konfliktov ni. Namreč, ko je bilo vprašanje preoblikovano in je besedo konflikt nadomestila besedna zveza *manjše nesoglasje*, so intervjuvane ženske in moški izpostavili »prepirčke« in »pregovarjanja« med partnerjema. To na eni strani kaže na dojetanje pojma konflikt kot nečesa velikega, resnega in ogrožujočega v primerjavi s percepcijo pojmov pregovarjanje, prepir; po drugi strani pa vrednotenje domačega dela kot področja vsakdanjega življenja, ki je dojeto kot samoumevno, in tudi zaradi statusa »nevidnosti« pravzaprav ni področje konfliktov. Le manjšina intervjuvanih je izpostavila, da se konflikti med partnerjema pojavljajo – ali zaradi delitve domačega dela ali načina opravljanja domačega dela ali pričakovanj o delitvi med partnerjema.

Tako tisti, ki minimalizirajo konflikte, kot tisti, ki so jih omenili, uporabljajo različne strategije, s pomočjo katerih skušajo po eni strani preprečiti, da bi se iz »komaj omembe« vrednih trenj razvili veliki konflikti, po drugi strani pa z njimi blažijo in rešujejo konflikte zaradi neenake delitve domačega dela med ženskami in moškimi. Konflikti in napetosti med partnerjema zaradi domačega dela najpogosteje nastanejo zaradi (Humer 2009):

- neenake delitve domačega dela

Ja, glede teh majhnih konfliktov, tu imava midva kar dosti te debate, ker se skozi malo prerekava, ne. Ampak to samo zaradi tega, ker pač ne moreš glih tisti trenutek, ko nekomu zapaše, tisto narest. /.../ konkretni primer, normalno, recimo, ona meni zmeraj pravi zvečer, »pejt mi pomagat peril obest«. Jaz pač gledam televizijo takrat in glih pač tisti trenut'k ne morm glih »ruknt«. Ampak, u redu, sčasoma sem se zdaj tudi to navadil, da pač vstanem, pomagam za tiste tri minute /.../ (Rok, 31).

- neizpolnjenih pričakovanj partnerke ali partnerja glede domačih opravil, pri čemer se pokaže razlika med spoloma. Skoraj izključno ženske so tiste, ki pričakujejo večji angažma partnerjev ter nadzirajo in spremljajo njihov delež, intervjuvani moški pa

večinoma izpostavljajo zadovoljstvo z obstoječo delitvijo in zavedanje o nadzoru njihovih partnerk.

Ja, kaj pa vem, je on posejal, pa sem hodila okoli, pa tam ni dobro, pa je vrgel sesalec in je rekel »prav, če si tako sitna, pa daj sama«. In od takrat redko, da je še sesalec prijel, ker sem jaz presitna za to (Lana, 30).

- načina opravljanja določenega dela – glede na to, kaj kdo dela, zlasti kako opravlja in opravi določeno delo. Ženske so v vlogi primarnih skrbnic in menedžerk doma, moški v vlogi pomočnikov.

./../jaz v trgovino hodim zelo malo, razen da je treba samo sadje kupit, ker se težko zmotiš, ker imamo tam trgovino, ki je specializirana za to, to grem, več pa je velika verjetnost, da narobe prinesem. Ali pa za otroke kupit, kakšne obleke, meni to ni tako pomembno, kakšna je, ali ji paše, kupim po naročilu, mi da koordinate, ampak tudi tukaj sem že, nisem tako strikten. Tisto, kar jaz rečem ali pa je moja naloga, pa da jo ona naredi, pa da ni tako, kot jaz želim, mi je vseeno, čim pa da je obratno, pa je dostikrat to, da moram iti v trgovino zamenjat. Včasih grem s fotoaparatom, pa ji pošljem po mms, če je v redu (smeh, op. Ž. H.) (Borut, 40).

Poleg tega so pogoste različne percepcije o tem, kdaj naj bi bilo določeno delo opravljeno, kar je spet povezano s pričakovanji, ki jih ima eden od partnerjev, ponavadi partnerka, o delu, ki ga opravlja drugi partner, in z vlogo moških kot pomočnikov. Pogosto so partnerke tiste, ki nastopajo kot ovira pri vključevanju moških, in sicer v smislu nadzora nad domačimi opravili in načina opravljanja posameznih del, kar je odraz dolge tradicije domačega dela kot ženskega. Standardi čistoče in reda (pospravljenosti, urejenosti), kot se zdi, so pri moških in ženskah različni, kar vključuje tudi tolerančni prag, kdaj je treba pospraviti, počistiti itn.

4 Strategije reševanja konfliktnih situacij

Konflikti in napetosti zaradi (ne)delitve domačega dela med spoloma se pojavljajo pogosteje, kot se zdi na prvi pogled. Kako pari rešujejo nastale konfliktno situacije? Beck in Beck-Gernsheim (2002: 109–113) navajata naslednje strategije upravljanja s konflikti med partnerjema glede domačega dela, zaposlitve in spolnih vlog:

- objektivne preventivne strategije → izbira partnerja s podobnimi pogledi na delitev domačega dela, zaposlitev, spolne vloge itn.;
- intersubjektivne preventivne strategije → partnerja skušata izločiti morebitne zastavke konfliktov s pogovori in pogajanjem, npr. predporočne pogodbe;
- subjektivne preventivne strategije → zmanjševanje konfliktov s potlačitvijo nezadovoljstva, ignoriranjem konflikta;
- objektivne akutne strategije → zmanjšanje plačanega dela in zmanjšanje domačega dela. Zelo malo verjetno je, da bi moški zmanjšali količino ur in dela v službi zaradi domačega dela, razen v primeru skrbstvenega dela, povezanega z otroki, ko so na primer očetje na očetovskem dopustu (kar je kratkotrajna odsotnost s plačanega dela). Zmanjšanje domačega dela se lahko udejanja v zmanjševanju higienskih standardov doma in v preložitvi domačega dela na tretjo osebo (plačana gospodinjska oz. domača pomoč);

- intersubjektivne akutne strategije → pogajanja in pogovarjanja, ko konflikti že nastopijo;
- subjektivne akutne strategije → zanihanje obstoječe situacije, ko na primer tako partner kot partnerka zagovarjata idejo, da si domače delo enakomerno delita, čeprav realnost kaže, da je delitev vse prej kot enaka (npr. ženska opravi dve tretjini vsega domačega dela, moški eno tretjino).

V intervjujih, ki jih tukaj predstavljamo (Humer 2009), se pojavljajo naslednje strategije, ki bi jih po klasifikaciji Beck in Beck-Gernsheim (2002: 109–113) opredelili kot subjektivne preventivne strategije (potlačitev nezadovoljstva), intersubjektivne akutne strategije (pogajanja, dogovarjanja) in subjektivne akutne strategije (zanihanje obstoječe situacije v smislu »tako, kot je, je dobro«):

1. *»naj dela tisti, ki bolje naredi«* – nekonfliktnost in navidezni konsenz

Nekonfliktnost nastopa predvsem kot pragmatično (čeprav dojeto kot nepravilno) prepuščanje ustaljenim vzorcem vsakdanjega življenja ali, z drugimi besedami, »naj dela tisti, ki naredi bolje« (veščost opravljanja), kar ohranja in reproducira obstoječo neenako delitev domačega dela in vzdrževanje prevzemanja odgovornosti za domačo sfero na ženske. Ženske v intervjujih pogosto uporabijo strategijo navideznega konsenza s tem, da ne komentirajo ali ocenjujejo partnerja, s čimer ne zmanjšujejo partnerjeve vključenosti v domačo sfero, ki je že tako nizka.

.../ meni osebno, kar koli že naredi, nič ne rečem, tudi če je slabo narejeno. Kaj čem reči, recimo, če slabo pomije, kaj čem težiti s tem, potem bo še s tem nehal. To mu nikoli ne, mi ne pade na kraj pameti .../ (Manca, 30).

2. *»jaz ne kompliciram«* – sprejemanje danih situacij neenake delitve dela s ciljem izogibanja konfliktom

Naslednja pogosta strategija, ki jo uporabljajo ženske, je sprijaznitev z obstoječo situacijo. To strategijo uporabljajo tudi intervjuvani moški, in sicer v smislu »jaz ne kompliciram«. Če je pri ženskah pogostejše razmišljanje, da same hitreje in bolje opravijo domače delo, kot če bi za to ali prosile partnerja ali si pri njem to izpogajale, je pri moških prevladujoča strategija nevmešavanja v partnerkino domeno.

Kaj pa vem, enkrat smo se kar k temu vdali, saj ne vem, včasih mi tudi malo pregori, ali bi lahko kakšen drug, načeloma pa ne. Imam en takšen hiter ritem, pa je hitreje, vse sama, .../ saj stanovanje je majhno, si hitro naokoli (Lana, 30).

3. *vključevanje otrok, zlasti hčera*

Če glede partnerjevega angažmaja obstaja status quo in zadovoljstvo že ob minimalni vključitvi, je ena od ženskih strategij tudi vključevanje otrok, zlasti hčera, v domače delo. Slednje le reproducira spolno obeleženost domačega dela; gospodinjska opravila ostajajo v domeni žensk, in vzdržuje ne vključevanje sinov (Chodorow 1978: 91).

.../ pojemo kosilo in on pospravi, to se tu in tam zgodi, ma dobro, mi že kar paše, da to naredi. Pa včasih on posesa, ponavadi jaz, ma kadar tisto, mi je v redu, paše in se ne sporečeva. .../ Jaz sem čisto zadovoljna, samo še čakam, da bodo otroci še malo zrasli, da mi bodo kaj pomagali. Zdaj fant, ne vem, ma dobro tudi on, samo punca bo verjetno bolj meni pomagala, kar se tiče gospodinjstva (Vanja, 36).

4. plačana gospodinjska pomoč

Ena pogostih strategij, ki zagotavlja, da partnersko razmerje in družinska harmonija ostajata »nedotaknjena« kljub kupom neopranega perila, umazaniam tlam in kopalnici ipd., je plačana gospodinjska pomoč. Kot ugotavljajo tudi druge študije (Williams 2005), nekateri, zlasti premožnejši pari, potencialne konflikte zaradi asimetrične delitve domačega dela rešijo s tem, da najamejo plačane gospodinjske delavke.

Imela sva včasih skoz »fajte« okrog pospravljanja, pač ta klasika, meni se je zdelo, da skozi jaz pospravljam, pa mene je motilo, če ni pospravljeno, Sandi itak ni opazil. To se je zdaj nehalo, odkar imava gospodinjsko pomočnico. Na 14 dni imava zdaj čistilko, zdaj, odkar je hčerka. Na 14 dni pride komplet stanovanje pospraviti, sicer je pa, kar se tiče pospravljanja, večino jaz, bi rekla. No, saj na 14 dni itak čistilka pride, 3 ure je tukaj, je zelo brzinska, in takrat pač vse pospravi. Vse presesa, pobriše, kuhinjo, tla, kopalnico pomije, da je komplet stanovanje pospravljeno. /.../ Tako da zdaj tisti teden vmes jaz enkrat pospravim, če utegnem. Če imam čas, potem jaz to naredim kompletno, drugače pa pač stanovanje ni pospravljeno 14 dni (Ula, 30).

Navedene strategije reševanja trenj in konfliktov zaradi domačega dela rešujejo zgolj površinske, trenutne situacije, pri čemer delitev, dinamika, organizacija in odgovornost do domačega dela ostajajo v domeni žensk. Na ta način, se ohranjata in vzdržujeta spolna obeleženost domačega dela ter neenakost spolov. Odgovornost, načrtovanje, organizacija (ne)plačanega domačega in skrbstvenega dela, pogosto pa tudi izvedba ostajajo v domeni žensk. Nezadostno vključevanje moških v domača opravila lahko rezultira tudi v komodifikaciji domačega dela, ki ga opravljajo gospodinjske delavke.

Zelo pogosti strategiji sta subjektivna preventivna strategija potlačitve nezadovoljstva in napetosti zavoljo družinskega in partnerskega miru ter sprijaznjenje žensk z deležem domačega dela njihovih partnerjev v smislu »bolje nekaj kot nič«, in intersubjektivne akutne strategije, ki vključujejo pogajanja med partnerjema. To pa pogosto zajema ekonomijo hvaležnosti (Hochschild 1997), kjer ženske izražajo zadovoljstvo in spoštovanje do partnerja že ob njihovem minimalnem angažmaju pri domačih opravilih in skrbi za otroke. Pogoste subjektivne akutne strategije ali družinski mit o enaki delitvi domačega dela temeljijo na percepciji žensk kot emancipiranih, modernih žensk, ki si s partnerjem enako delijo domače delo, pravi Hochschild (1997). Kljub temu je ideja enakosti spolov postala tudi trendovska, popularna nocija zaželenega družbenega delovanja heteroseksualnih parov, ni skladna z dejanskimi, realnimi situacijami vsakdanjega življenja, kjer spolne vloge ter delitev domačega in skrbstvenega dela še vedno potekajo v asimetričnih okvirih.

5 Razprava

Tako kvantitativni kot kvalitativni podatki kažejo, da na področju delitve domačega in skrbstvenega dela v Sloveniji ni opaznejših znamenj spolne enakosti med partnerjema (ki imata vsaj enega odvisnega otroka). Delitev domačega in skrbstvenega dela ostaja spolno specifična skozi desetletja raziskovanj (prim. Ule 1977), in to kljub socialističnemu poudarku na (javni) enakopravnosti žensk in potranzijski modernizaciji, ki se

v Sloveniji odraža na ravni razmeroma egalitarističnih vrednot (Kuhar 2009). Toda socialistična modernizacija je šla odlično v korak s tradicionalistično, patriarhalno obremenitvijo žensk v zasebni sferi, poleg tega so bile ženske množično zaposlene na slabše vrednotenih in slabše plačanih delovnih mestih. Tudi ugodna politika porodniških dopustov in javno otroško varstvo sta omogočila po eni strani zaposlovanje žensk za polni delovni čas, po drugi strani pa je prišlo do »potuhe« moškimi, saj so zunanje institucije poskrbele za del družinskih skrbi za otroke (starševski dopust, dnevno varstvo), kar se je ohranilo tudi po spremembi političnega in gospodarskega sistema. Obrat od socializma v demokracijo v Sloveniji, kot zagovarja Jalušič (1999), ni vključeval transformacije tradicionalnih spolnih vlog, družinskih odnosov in vsakodnevnih spolno obeleženih praks. Kapitalistična modernizacija je že v izhodišču temeljila na spolni segregaciji sfer in *per se* ni spolno enakopravna. Večina svetovnih družb še ni dosegla stopnje družbeno-ekonomskega razvoja, kjer bi zares prišlo do enakosti spolov – niti »samo« na trgu dela (Inglehart in Norris 2003: 5).

Tako ženske pri nas in drugod po svetu opravijo večji delež domačih in skrbstvenih opravil. Dinamika delitve dela ponavadi poteka glede na preference, vsečnost posameznih opravil, čas, ki ga oseba porabi za določeno opravilo, in veččnost opravljanja določenega dela. Čas, veččnost in preference glede posameznih opravil utrpjujejo podobo gospodinjskega dela kot ženske domene. Vendar pa podatki za Slovenijo z dolgo tradicijo dvojne obremenjenosti žensk kažejo, da se večini žensk to ne zdi pravično. Celo polovica moških priznava, da doma opravijo manj dela, kot se jim zdi pravično. Oba spola se močno strinjata, da bi moški morali več časa posvetiti domačim opravilom in skrbi za otroke. A kljub izraženemu nezadovoljstvu žensk s pravičnostjo delitve dela ter soglašanjem z mnenjem, da bi se moški morali bolj angažirati pri domačih opravilih in skrbi za otroke, na praktični ravni še ni prišlo do izrazitih premikov k večji enakosti.

Kvantitativni podatki kažejo, da pri večini parov ne prihaja pogosto do nesoglasij o delitvi dela v gospodinjstvu. Ženske očitno skušajo opraviti gospodinjsko delo po najboljših močeh, in to kljub precejšnjim težavam pri usklajevanju različnih sfer in mnenju o nepravilnosti delitve dela v družinski skupnosti. Kvalitativni podatki pa vendarle kažejo, da od svojih partnerjev pričakujejo (čeprav le redko eksplicitno zahtevajo) večji angažma pri skrbstvenih in domačih opravilih tako glede količine opravljenega dela kot glede večjega vključevanja v organizacijo ter načrtovanje vsakodnevnih potekov in domačih obveznosti (gospodinjstvo, otroci).

Neizpolnjevanje pričakovanj o enakopravni delitvi dela v sferi doma vodi v trenja in konflikte, ki jih intervjuvane ženske rešujejo na različne načine: s strategijo nekonfliktnosti in navideznega konsenza, s sprejemanjem danih situacij neenake delitve dela, zato da se izognejo konfliktom, z vključevanjem otrok, zlasti hčera, v domače delo, in s plačano gospodinjsko pomočjo na domu. Zlasti slednja pomeni (zgolj) relokacijo skrbstvenega in domačega dela med ženskami. Plačane gospodinjske delavke in varuške prevzemajo določen del angažmaja moških oz. moškega deleža, ki ga opravljajo partnerke.

Tudi podporna neformalna, ženska sorodniška mreža lahko deluje kot ovira za večji angažma moških pri domačih in skrbstvenih opravilih. Različni podatki kažejo,

da so v Sloveniji ta omrežja pomemben vir pomoči. Na primer raziskava razvojnega partnerstva SIPA je pokazala, da stari starši nudijo pomoč pri gospodinskih opravilih v 37,5 % anketiranih gospodinjstev z majhnimi otroki in v 78,5 % pomagajo z varstvom otrok (tako partnerkini kot partnerjevi starši), pri čemer je gospodinjstva približno 16 ur na mesec, varovanja otrok pa približno 27,5 ure, kar pomeni od pol do ene ure pomoči dnevno (Razvojno partnerstvo SIPA – Sistem pomoči na domu). Tudi v tem članku sicer netematizirani rezultati iz doktorske študije Ž. Humer (2009) kažejo, da so zaposleni starši poleg varstva otrok pogosto deležni tudi delne pomoči pri gospodinjstvu (kuhanje, pospravljanje, likanje); za kakšno pomoč gre, je odvisno od tega, kje varstvo poteka, najpogosteje pa se ta pomoč kaže v obliki kuhanega kosila.

Med zunanjimi dejavniki, ki vplivajo na dinamiko delitve dela v sferi doma, izstopa sfera plačanega dela z vse bolj intenzivnimi delovnimi obvezami (fleksibilnost, mobilnost, nezanesljivost zaposlitev itd.). Kombinacija vse bolj zahtevnih delovnih pogojev in prekarnosti v kombinaciji z zakoreninjenimi spolnimi neenakostmi nikakor ni ugodna za enakomernejšo delitev domačega in skrbstvenega dela. Kljub temu da kvantitativni podatki kažejo, da je delitev enakomernejša pri bolj izobraženih parih, intervjuji (Humer 2009) napeljujejo na sklep, da je partnerjeva (in ne partnerkina) zaposlitev tista, ki prvenstveno določa partnerjev angažma doma – glede na delovni čas in obveznosti na delovnem mestu. To lahko delno razložimo s tem, da so moški v povprečju zaposleni v bolj plačanih poklicih, vendar pa ta razlaga ni povsem zadovoljiva. Pri ženskah je sfera plačanega dela prav tako pomembna identifikacijska točka, ženske so vse bolj izobražene (v povprečju celo bolj od moških), vendar se kljub temu bolj angažirajo pri domačem delu, zlasti skrbstvenem. Materinstvo je namreč še vedno družbeno konstruirano kot primarni skrbstveni odnos in je moralno bolj zavezujoč za ženske. Moški nasprotno od žensk domačih opravil najpogosteje ne percepirajo kot del starševske ali očetovske odgovornosti, temveč kot skupek del, ki so vezana na dom, kar potrjujejo tudi druge študije (Fassinger 1993; Brandth in Kvande 1998).

Glede na višjo izobraženost mladih žensk v Sloveniji v primerjavi z moškimi in glede na njihovo željo po poklicni in osebni uveljavitvi ter željo po zanje sprejemljivejši delitvi del (Ule in Kuhar 2008) lahko sklepamo, da se bodo v prihodnosti ženske vse težje sprijaznile z nepravilno dvojno obremenjenostjo. Zato se bodo, če ne bo prišlo do večje vključenosti moških v družinske obveznosti, vse težje odločale za družinsko življenje, posebej za rojevanje. Vendar pa zgolj politike, ki podpirajo oz. promovirajo enakost spolov, niso dovolj. Enakost spolov bi morala postati del celotne politične agende, predvsem pa izobraževanja in že najzgodnejše vzgoje.

Literatura

- Beck, Ulrich, in Beck-Gernsheim, Elisabeth (2002): *Individualization: Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Brandth, Berit, in Kvande, Elin (1998): *Masculinity and childcare: The reconstruction of fathering*. *The Sociological Review*, 46: 293–313.

- Chodorow, Nancy (1978): *The Reproduction of Mothering: Psychoanalysis and the Sociology of Gender*. Berkley, CA: University of California Press.
- Commission of the European Communities (2009): *Youth – Investing and Empowering*. EU youth report. Commission staff working document accompanying document to the Communication from the Commission to the Council, the European parliament, the European economic and social committee and the Committee of the regions. Brussels.
- Černič - Istenič, Majda (1997): Razlogi za nizko rodnost, motivacije za starševstvo in stališča do spremenjenih vlog žensk. *Zdravstveno varstvo*, 36 (1–2): 7–9.
- Černič - Istenič, Majda (1998): Proces oblikovanja družine v Sloveniji. *Družboslovne razprave*, 14 (27/28): 157–170.
- Černigoj Sadar, Nevenka, in Kanjuo Mrčela, Aleksandra (2007): *S partnerstvom do družini prijaznega delovnega okolja*. Ljubljana: Založba FDV.
- Delphy, Christine, in Leonard, Diana. (1992): *Familiar Exploitation: A new analysis of Marriage in Contemporary Western Societies*. Cambridge: Polity Press.
- Van Dongen, Mirjam, Gerard Frinking in Menno Jacobs (ur.) (1995): *Changing Fatherhood: An Interdisciplinary Perspective*. Amsterdam: Thesis Publishers.
- Duncan, Simon (2003): *Mothers, care and employment: Values and theories*. CAVA (Care, Values and the Future of Welfare) working paper. Dostopno prek: <http://www.leeds.ac.uk/cava/papers/workingpapers.htm> (15. 6. 2009).
- Eurostat (2008): *The life of women and men in Europe. A statistical portrait*. Luxembourg: European Commission. Dostopno prek: <http://ec.europa.eu/eurostat> (10. 2. 2009).
- Fassinger, Pooly A. (1993): *Meanings of Housework for Single Fathers and Mothers: Insights into Gender Inequality*. V C. Hood (ur.): *Men, Work, and Family*: 195–217. Newbury park, London, New Delhi: Sage Publications.
- Finch, Janet, in Mason, Jennifer (1993): *Negotiating family responsibilities*. London, New York: Tavistock/Routledge.
- Hochschild, Arlie (1997): *The Second Shift*. New York: Avon Books.
- Hrženjak, Majda (2007): *Nevidno delo*. Ljubljana: Mirovni inštitut, zbirka Politike.
- Hrženjak, Majda, in Humer, Živa (2009): *Družbena delitev skrbstvenega dela – preizkusni kamen socialne pravičnosti in politik enakosti spolov*. V V. Tašner I. Lesar, M. Antić Gaber, V. Hlebec, M. Pušnik (ur.): *Brez spopada kultur, spolov, generacij*: 179–191. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Hrženjak, Majda (2010): (Neformalno) skrbstveno delo in družbene neenakosti. *Teorija in praksa*, 47 (1): 156–171.
- Humer, Živa (2009): *Etika skrbi, spol in družina: procesi relokacije skrbi med zasebno in javno sfero*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Inglehart, Ronald, in Norris, Pippa (2003): *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Change around the World*, New York in Cambridge: Cambridge University Press.
- Jalušič, Vlasta (1999): *Women in Post-Socialist Slovenia: Socially Adapted, Politically Marginalized*. V S. P. Ramet (ur.): *Gender politics in the Western Balkans – women and society in Yugoslavia and the Yugoslav successor states*: 109–131. University Park, Pensilvanija: The Pennsylvania State University Press.
- Jamieson, Lynn (1998): *Intimacy: Personal Relationships in Modern Societies*. Oxford, Cambridge: Polity Press.

- Jogan, Maca (2004): Spolna neenakost kot (ne)samoumevna značilnost sodobne slovenske družbe. V B. Malnar in I. Bernik (ur.): *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*: 265–288. Ljubljana: FDV IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Kuhar, Metka (2009): Stališča o spolnih vlogah, delitvi dela ter usklajevanju družinskega in poklicnega življenja v Sloveniji: Starostne, spolne in izobrazbene razlike. *Socialna pedagogika*, 13 (4): 311–333.
- Olah, Livia S. (2003): Gendering fertility: Second births in Sweden and Hungary. *Population Research and Policy Review*, 22 (2): 171–200.
- Razvojno partnerstvo SIPA – Sistem pomoči na domu* v okviru Pobude skupnosti EQUAL za Republiko Slovenijo 2004–2007. Mirovni inštitut, vodja projekta dr. Majda Hrženjak.
- Renner, Tanja (2000): O delu iz ljubezni. Spremnja študija. V A. Oakley: *Gospodinja*: 279–298. Ljubljana: *cf.
- Renner, Tanja, Švab, Alenka, Žakelj, Tjaša, in Humer, Živa (2005): Perspektive novega očetovstva v Sloveniji: vpliv očetovskega dopusta na aktivno očetovstvo. Končno poročilo. Ljubljana: Urad RS za enake možnosti, Fakulteta za družbene vede.
- Renner, Tanja, Sedmak, Mateja, Švab, Alenka, in Urek, Mojca (2006). *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*. Koper: Annales.
- Renner, Tanja, Humer, Živa, Žakelj, Tjaša, Vezovnik, Andreja, in Švab, Alenka (2008): *Novo očetovstvo v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Roberts, Kenneth (2009): *Youth in transition – Eastern Europe and the West*. Houndmills: Palgrave.
- Robertson, F. Elliot (1996): *Gender, family and society*. London: MacMillan.
- Sedmak, Mateja, in Medarič, Zorana (2007): Vpliv zaposlitve na družinske odločitve in družinsko življenje. V M. Sedmak in Z. Medarič (ur.): *Med javnim in zasebnim. Ženske na trgu dela*: 75–111. Koper: Annales.
- Slovensko javno mnenje 2003/2 – Mednarodna raziskava o družini in narodni identiteti in Stališča o lokalni demokraciji. Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, Fakulteta za družbene vede.
- Šadl, Zdenka (2006): *Plačano gospodinjsko delo v Sloveniji. Družboslovne razprave*, XXII (53): 33–54.
- Švab, Alenka (2001): *Družina – od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Švab, Alenka (2006): *Družinske spremembe*. V T. Renner, M. Sedmak, A. Švab in M. Urek (ur.): *Družine in družinsko življenje v Sloveniji*: 63–89. Koper: Annales.
- Ule, Mirjana (1977): *Družbeno uveljavljanje žensk. Raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ule, Mirjana, Renner, Tanja, Žakelj, Tjaša, Hlebec, Valentina, in Kuhar, Metka (2003): *Tipi družin in socialne mreže. Raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ule, Mirjana, in Kuhar, Metka (2003): *Mladi, družina, starševstvo. Spremembe življenjskih potekov v pozni moderni*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ule, Mirjana, in Kuhar, Metka (2008): *Orientations of young adults in Slovenia toward the family formation*. *Young*, 16 (2): 153–183.
- Williams, Fiona (2005): *Rethinking Families*. London: Calouste Gulbenkian Foundation.

Zaviršek, Darja (ur.) (2009): Socialno starševstvo. Socialno delo: časopis za teorijo in prakso 48 (1–3).

Naslov avtoric:

dr. Živa Humer

raziskovalka na Mirovnem inštitutu, Inštitutu za sodobne družbene in politične študije

Metelkova 6,

1000 Ljubljana

tel: 01 234 77 20

e-mail: ziva.humer@guest.arnes.si

doc. dr. Metka Kuhar

raziskovalka in predavateljica na Fakulteti za družbene vede in Fakulteti za socialno delo

Kardeljeva pl. 5

1000 Ljubljana

e-mail: metka.kuhar@fdv.uni-lj.si